

УДК 631:351.755.61

*О.Г. БУЛАВКА, кандидат економічних наук
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Суцільна паспортизація сіл України – основа розвитку сільських територій

Постановка проблеми. Сільські території становлять основу сільського виробництва, де зосереджено 41,6 млн га сільськогосподарських угідь, з яких 20,5 млн га знаходяться у володінні сільськогосподарських підприємств, 16,0 млн га – у власності громадян, а 5,1 млн га – в користуванні інших землевласників. Тут налічується близько 28,5 тис. сіл, де проживає 14,3 млн жителів, із них 8,5 млн осіб працездатного віку

Взаємозалежність сталого розвитку сільських територій і сільського господарства повинна ґрунтуватися на єдності вихідних положень щодо оптимізації параметрів поступової соціально-економічної розбудови. Найсуттєвішими серед них мають бути: збалансування системи територіальної влади всіх ієрархічних рівнів за принципом партнерських відносин, чіткої стратегії їх розвитку з орієнтацією на завчасно обґрунтовані пріоритети, кінцеву мету, цілі й механізми їх досягнення через опрацювання державних і регіональних програм. Визначальним у цьому контексті повинно стати системне включення в дію ринкових механізмів, серед яких найважливішими є здійснення системного моніторингу щодо визначення проблем соціальної розбудови сільських територій проведенням суцільної паспортизації сільських населених пунктів, її узагальненням та оцінкою пріоритетів на мікро-, мезо- і макрорівнях і розробкою та запровадженням програм розвитку територій через їхнє фінансове забезпечення й ефективну дієвість.

Мета статті – розглянути методично-організаційне забезпечення проведення та узагальнення суцільної паспортизації сільських населених пунктів і прилеглих до них територій на місцевому й регіональному рівнях, що в подальшому слугуватиме вихідною інформаційною базою для розробки стратегій, різного рівня програм розвитку поселенської мережі та сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий пошук стратегії розвитку сільських територій ведеться вже давно. Серед вітчизняних науковців значну увагу розв'язанню цієї проблеми приділяють І. Прокопа [6], П. Саблук [8], М. Малік [4], М. Орлатий [7], М. Кропивко [8], М. Дем'яненко [2], В. Дієсперов, К. Якуба, В. Юрчишин та ін. Проте незважаючи на позитивні зрушення у сільськогосподарському виробництві, соціальні проблеми на селі поки що не тільки не розв'язуються, а й ускладнюються. Насамперед, це стосується демографічних процесів – низької народжуваності та високого рівня смертності. У 2011 році кількість померлих перевищувала чисельність народжених на 79,9 тис. осіб. Частка молоді віком до 35 років у загальній чисельності мешканців села має чітку тенденцію до зниження. За 2000-2011 роки вона скоротилася на 1,2%.

Погіршується життєвий потенціал села, середня тривалість життя сільських жителів тривалий час залишається стабільно низькою й у 2011 році становила: чоловіків – 65, жінок – 75 років.

Демографічне ускладнення супроводжується зменшенням людності сіл, близько третини яких опинилися за межею самовідтворення. Тільки за 2000-2011 роки сільська поселенська мережа втратила 289 населених пунктів.

Скорочується трудовий потенціал сільського населення. Зумовлюється цей процес зменшенням його природної основи – чисельності сільського населення працездатного віку. Протягом 2000-2011 років чисельність мешканців села скоротилася на 1,7 млн осіб, або на 10,8%, а зайнятість у всіх сферах економічної діяльності на селі – з 4,4 до 3,4 млн осіб, або на 22,7%. Рівень безробіття економічно активного населення у 2011 році становив 7,5% загальної його чисельності. Не припиняється міграційний вплив сільської молоді у міста та далеке зарубіжжя.

Оплата праці в аграрній сфері є найнижчою серед галузей економіки, загострюється проблема бідності, знижується життєвий рівень селян. У структурі грошових доходів домогосподарств у сільській місцевості заробітна плата становить близько 41,1%, тоді як більше половини сімейного бюджету (58,9%) у них витрачається на продовольчі товари. Фактичний рівень душевого споживання харчових продуктів порівняно з науково обґрунтованими нормами становить у середньому 63%.

У 56,1% загальної кількості сіл в Україні відсутній фельдшерсько-акушерський пункт. Лише 32,7% сіл забезпечені дитячими дошкільними установами, школами – 45,5%, закладами клубного типу – 57,7%. Майже повністю відсутнє на селі побутове обслуговування. Незважаючи на це, нині фактично припинився розвиток соціальної інфраструктури села. Доступність сільського населення до послуг соціального спрямування з року в рік знижується, погіршується їх асортимент та якість.

З огляду на це проблема соціально-економічного розвитку сільських територій переростає вже в національну і потребує модернізації соціальної політики на всіх ієрархічних рівнях, спрямованої на комплексне її розв'язання. Вона повинна ґрунтувати-

ся на матеріалах суцільної паспортизації сільських населених пунктів.

Саме тому у Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158 [3] першим програмним заходом передбачалося провести суцільну паспортизацію сільських населених пунктів ще у 2008-2009 роках.

У цьому контексті у ННЦ „Інститут аграрної економіки” у 2010-2011 роках розроблено Паспорт сільського населеного пункту, методика заповнення та інструментарій узагальнення його даних на рівні сільської ради, району, області й по Україні загалом [5].

Законодавчими актами для цього слугували:

Наказ Мінагрополітики України № 21 від 11.02.2011 р. “Про затвердження плану заходів та створення робочої групи з координації проведення паспортизації регіонів”;

Наказ Мінагрополітики України № 116 “Про затвердження форми паспорта сільського населеного пункту” від 07.04.2011 р.;

Наказ Мінагрополітики України № 190 від 20.05.2011 р. та рішення засідання Комітету про проведення конкурсних торгів (Протокол №2 від 04.08.2011 р.).

Мета проведення суцільної паспортизації сіл – оцінити сучасний рівень виробничого, соціального, економічного й екологічного розвитку кожного населеного пункту і спрямувати його розвиток на створення повноцінного життєвого середовища в оглядовій та більш віддаленій перспективі шляхом раціонального використання земельних, виробничих, трудових і фінансових ресурсів.

Виклад основних результатів дослідження. Завданням проведення паспортизації є: створити базу інформаційних даних на місцевому, районному, обласному та загальнодержавному рівнях і запровадити систему адресного забезпечення розвитку кожного сільського поселення розробкою на 10-15 років програм соціально-економічного розвитку сільських територій. Це можуть бути:

державні програми соціально-економічного розвитку сільських територій;

державні цільові програми соціального розвитку села (житла, освіти, охорони здоров'я, культури, побуту і т.д.);

регіональні програми розвитку сільських територій (нині в областях налічується близько 30 різного спрямування програм);

програми соціально-економічного розвитку сільських територій адміністративно-територіальних одиниць та ін.

Розробка таких програм повинна спрямовуватися, передусім, на ресурсне забезпечення розвитку ефективного конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва й успішне вирішення продовольчої безпеки країни і на цій основі підвищення рівня життя сільського населення.

Складність розробки таких програм полягала у відсутності інформації щодо соціально-економічної ситуації в розрізі сіл, сільських рад, районів та областей, а також соціальних стандартів і нормативів як базових елементів розробки комплексних та цільових програм різних рівнів.

Паспорт містить наступні основні структуровані розділи й показники:

загальну характеристику села і прилеглої до нього території – площа земель усього, в т.ч. населеного пункту, сільськогосподарські землі, їхній агроекологічний стан, стан навколишнього середовища та ін.;

соціально-демографічну характеристику – кількість дворів, у них сімей, чисельність населення всього, населення у віковому розрізі, народжених і померлих, людей, які виїхали з села, прибулих у село впродовж року тощо;

зайнятість населення на селі, з них за межами сільради, району, області, України;

організаційно-правові сільськогосподарські формування: в розрізі сільськогосподарських підприємств, фермерських та особистих селянських господарств – посівні площі сільськогосподарських культур, поголів'я худоби, основні засоби, обсяги виробництва сільськогосподарської продукції й ефективність виробництва;

наявність промислових і переробних підприємств – молокопереробних, консервних, спиртових, мукомельних цехів, олієнь, пе-

карень, цегельних заводів, цехів по обробці граніту, пилорам та ін.;

наявність об'єктів соціальної сфери (житла, освітніх закладів, медичних установ, закладів культури і спорту, торгівлі, громадського харчування, побуту, зв'язку, інженерного забезпечення, музеїв, заповідників, культових об'єктів, ритуального обслуговування тощо);

автобусне сполучення, мережа шляхів, охорона природи тощо.

У 2011-2012 роках силами студентів вищих навчальних закладів уперше в Україні було проведено паспортизацію кожного населеного пункту і співробітниками НДІ „Укراгропромпродуктивність” узагальнено на регіональному рівні.

Станом на початок поточного року за винятком Вінницької та Львівської областей паспорти заповнені по всіх населених пунктах і узагальнені на сільрадівському, районному й регіональному рівнях та передані уже для практичного використання щодо розвитку сільських територій Міністерству аграрної політики та продовольства України.

Створену на основі паспортизації сіл інформаційну базу можна використовувати для:

розробки програм розвитку сільських громад, районів, областей і в цілому по країні;

погодження регіональних програм у частині розвитку агропромислового комплексу та сільських територій;

інвестиційного обґрунтування розвитку кожного адміністративно-територіального утворення в сільській місцевості за джерелами фінансування;

визначення пріоритетів розвитку сільської поселенської мережі на перспективу з урахуванням зональних і регіональних особливостей;

підготовки матеріалів до засідань Міжвідомчої координаційної ради з питань розвитку сільських територій при Кабінеті Міністрів України;

створення організаційно-правових та соціально-економічних умов для комплексно-

го розвитку сільських територій, наближення й вирівнювання умов життєдіяльності міського і сільського населення.

Її також можна використовувати для підготовки різних довідкових та аналітичних матеріалів щодо:

запитів керівних органів державного рівня (секретаріату Президента України, секретаріату Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони України, народних депутатів України, центральних органів виконавчої влади;

зустрічей із представниками різних партнерських програм Європейського Союзу;

контролю в роботі відповідних регіонів керівництва міністерства.

Як приклад узагальнення та використання даних паспортизації може слугувати розроблена в НДІ „Укراгропромпродуктивність” автоматизована аналітична інформа-

ційна система „Село” [1]. Система користується фактичним матеріалом, який становлять паспортні показники стану соціально-економічного розвитку сільських територій по кожному селу. Ця інформація міститься в базі даних по кожній області та дає змогу в автоматичному режимі досліджувати динаміку зміни будь-якого показника як із часом, так і в порівнянні з іншими показниками в розрізі сільських рад, районів, областей та на державному рівні

Висновки. Таким чином, проведена соціальна паспортизація сільських населених пунктів України здатна забезпечити точною і вичерпною інформацією центральні й місцеві органи виконавчої влади, які відповідають за реалізацію соціальної політики в державі, розробку будь-якого рівня програм та розв’язання інших проблем щодо розвитку сільських територій.

Список використаних джерел

1. Аналітична інформаційна система „Село” // Продуктивність агропромислового виробництва. – К.: НДІ „Украгропромпродуктивність”, 2012. – № 21. – С. 45-52.
2. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК: моногр. / [Дем’яненко М.Я., Саблук П.Т., Малік М.Й. та ін.]; за ред. М.Я. Дем’яненка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 372 с.
3. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. – К.: Міністерство аграрної політики України, 2008. – 68 с.
4. Малік М.Й. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та екологобезпечного агропромислового виробництва / М.Й. Малік, М.А. Хвесик // Економіка АПК. – 2010. – № 5. – С. 3-12.
5. Паспорт сільського населеного пункту. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 58 с.
6. Прокопа І.В. Господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку : наук. вид. / І. В. Прокопа, Т. В. Беркута ; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. – К. : ІЕП НАН України, 2011. – 240 с.
7. Розвиток сільських територій України (1990-2010 роки): моногр. / [Орлатий М.К., Гнибіденко І.Ф., Демчак І.М. та ін.]; за ред. М.К. Орлатого. – К.: НДІ „Украгропромпродуктивність”, 2012. – 752 с.
8. Управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій / [Саблук П.Т., Кропивко М.Ф., Булавка О.Г. та ін.]; за ред. П.Т. Саблука, М.Ф. Кропивка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 482 с.

Стаття надійшла до редакції 02.01.2013 р.

*

УДК 332.122:338.43

*І.М. КУЛІШ, кандидат наук з державного управління
Інститут регіональних досліджень НАН України*

Екологічний туризм як чинник розвитку сільських територій України

Постановка проблеми. Індустрія туризму є часткою державної економічної діяльності, а сам туризм – соціальним явищем із багатьма складовими. До них належить не лише ринок

туристичних послуг, а й багато інших напрямів економічної діяльності, навіть участь туристів у цьому процесі можна розглядати як свого роду діяльність, особливо це стосується